

Магей А. С., аспірантка (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, magej_ba11@nuwm.edu.ua ORCID.org/ 0000-0002-2977-4056)

АРХІТЕКТУРА НЕОГОТИЧНОГО ПАЛАЦУ БАХМЕТЬЄВИХ-ПРОТАСОВИХ У СЕЛІ ТИМАНІВКА ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто стилістичні, композиційно-планувальні та об'ємно-просторові особливості пам'ятки архітектури та садово-паркового мистецтва місцевого значення – садиби Бахметьєвих-Протасових у селі Тиманівка Тульчинського району Вінницької області. З'ясовано, що на вибір стилістики будівлі палацу значний вплив мали ідеї західноєвропейської романтичної філософії, що у другій пол. ХІХ ст. набули поширення й на території Російської імперії, до складу якої входили землі історичного Поділля. Детально проаналізовано етапи будівництва палацу та стан його збереженості. Архітектурний образ палацу поєднує у собі елементи англійської готики, російського візерункового стилю та модерну.

Ключові слова: палац; садиба; неоготика; романтизм; пейзажний парк; пам'ятка архітектури; Поділля; Україна.

Постановка проблеми. Поділля – історико-культурний регіон, де кількість збережених об'єктів палацово-паркового будівництва, є чи не найбільшою в Україні. Частина з цих об'єктів є пам'ятками архітектури або садово-паркового мистецтва. Однак, незважаючи на наявність охоронного статусу, більшість з них потребує негайного проведення ремонтно-реставраційних робіт.

Мета роботи. Встановити детермінанти і особливості формування композиційно-планувальної, об'ємно-просторової структури, стилістичного вирішення палацового корпусу садиби Бахметьєвих-Протасових у селі Тиманівка Тульчинського району Вінницької обл.

Аналіз попередніх досліджень. Тема палацово-паркового будівництва України неодноразово ставала об'єктом досліджень як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Однак, велика кількість садиб, розміщених у віддалених населених пунктах, й досі залишається поза увагою дослідників або є малодослідженою. Однією з таких є садиба Бахметьєвих-Протасових в селі Тиманівка.

Найдавніше відоме зображення палацу знаходимо в «Ілюстро-

ваному путівнику південно-західною залізницею» (1898 р.) авторства П.Н. Андрєєва (рис. 1) [1]. Окремі згадки про садибу та історію села Тиманівка подані у праці Д. Малакова [2]. Серед сучасних досліджень варто відзначити працю Л. Томілович «Історичні садиби Вінницької області» [3].

Дослідженню неоготичного стилю в архітектурі Російської імперії 2-ї пол. XVIII – сер. XIX ст. присвячена дисертаційна робота І. В. Ямшанова [4].

Проблеми збереження, реконструкції та використання пам'яток архітектурно-культурної спадщини Поділля стосується публікація Тимошенко М. М. та Семироз Н. Г. «Історичні маєтки Брацлавщини».

Виклад основного матеріалу. Після другого розділу Речі Посполитої у 1793 році більшість українських земель, включаючи Поділля, увійшли до складу Російської імперії, що означало поширення культури, мови, традицій цієї країни на новоприєднані території.

Загальновідомо, що незважаючи на новий перерозподіл земель, панівне становище на Правобережжі залишалася за польською шляхтою. Ситуація змінилася у 1830-х роках. Після польського повстання відбулася русифікація краю, польські маєтки конфіскували та передали представникам російського дворянства, чисельність якого значно збільшилася, чиновницькі посади займають виключно росіяни [5, С. 191].

Впродовж кінця XVIII ст. – 1-ї пол. XIX ст. панівним стилем в архітектурі Європи та Російської імперії є класицизм. Однак, уже на початку XIX ст. ставлення до класицистичної архітектури змінилося: ордер перестав бути головним засобом архітектурної виразності споруди й усі архітектурні стилі отримали рівні можливості розвитку. Причиною цього було поширення ідей романтизму – напрямку, що виник у німецькій літературі та філософії в кінці XVIII ст. Романтичні тенденції поширилися й на територію Російської імперії.

В архітектурі європейських країн романтизм знайшов відображення у зверненні до форм середньовічного зодчества – переважно готики [6, С. 56].

У зв'язку з тим, що на території земель, які на початку XVIII ст. увійшли до складу Російської імперії, готичний стиль свого часу не отримав розвитку, а, отже, не існувало національних прототипів, поширенню неоготики в Росії сприяли ознайомчі поїздки архітекторів до країн Західної Європи. Організатором таких подорожей була новостворена у 1757 році Петербурзька академія мистецтв [4, С. 74]. Відтак, найбільший вплив на архітектуру Російської імперії мала ан-

лійська готика. Готичні декоративні мотиви запозичували з англійських альбомів, таких як «Gothic Decorative Architecture», які були популярними вже у 1760-х роках [4, С. 114].

Одним з соціально-політичних чинників розповсюдження неоготики стало поширення масонства серед представників дворянства, яких не задовільняв самодержавний принцип політики Російської імперії.

Захоплення неоготикою серед замовників було спричинене ідеалізацією епохи Середньовіччя та бажанням створити ілюзію подорожі в минуле різних країн [7, С. 58].

Перші прояви неоготичного стилю у архітектурі російської провінції з'явилися у період сентименталізму і преромантизму (сер. XVIII ст. – 10-ті рр. XIX ст.) [4, С. 73], свого апогею стиль досяг у 20-х – 50-х рр. XIX ст. [4, С. 146]. Найбільш яскраво неоготичний стиль на території Російської імперії проявився у будівництві невеликих садиб та заміських резиденцій. Характерним прикладом є садиба Бахметьєвих-Протасових в селі Тиманівка, Тульчинського району, Вінницької області.

Перша письмова згадка про с. Тиманівка датується 1606-м роком. У той час село належало Шашкевичам – одній з найзаможніших родин Поділля [3, С. 182]. У кінці XVIII – поч. XIX ст. тиманівським маєтком володіли польські шляхтичі Четвертинські. Саме під час перебування села у їх власності будується перший панський будинок. Пізніше село потрапило у власність російського генерала від інфантерії О. М. Бахметьєва (1777–1841) та його сина – графа М. О. Бахметьєва-Протасова (1837–1907). За їхнього перебування у селі будується новий палац у стилі неоготики. На початку XX ст. Тиманівка переходить у власність мирового судді Київського та Ямпільського округів В. І. Толлі (1860–1931), інженера-будівельника за фахом [8]. Останнім власником тиманівського маєтку і палацу відповідно був російський граф О. Д. Шереметьєв (1859–1931), який викупив маєтності у попереднього власника.

Точна дата завершення будівництва нового палацу – невідома. Ймовірно – це середина – друга половина XIX ст., оскільки саме на цей період припадає апогей розвитку неоготичного стилю на теренах Російської імперії.

Будівля палацу будувалася у кілька етапів. З кінця XVIII ст. збереглися підвальні приміщення старого панського будинку Четвертинських, які частково стали основою для будівництва нового палацу (рис. 2). Головний корпус, виконаний у стилі неоготики, збудовано у

часи володіння маєтком родини Бахметьєвих (рис. 3). Такий незвичний вибір стилістики будівлі палацу можна пояснити неодноразовою участю О. М. Бахметьєва у військових походах Російської імперії у Західній Європі. Також відомо, що він був учасником масонської ложі «Осіріс до полум'яної зорі», що діяла у Кам'янець-Подільську у період з 1818 по 1822 роки [9].

Рис. 1. Вигляд палацу у кін. XIX ст.
[1, С. 177]

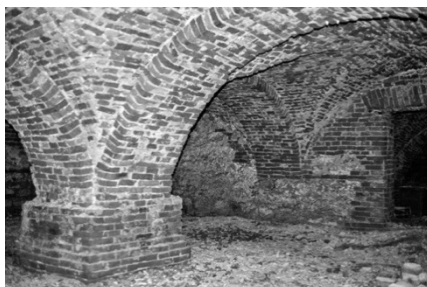

Рис. 2. Підвальні приміщення
(фото Мельник Р., 2020)

а)

б)

Рис. 3. Сучасний вигляд палацу: а – південний;
б – з північного заходу (фото автора, 2020)

Планування головного корпусу будівлі палацу – частково коридорне, частково анфіладне (приміщення бальної та бенкетної залів; кімнати відпочинку гостей; частина господарських приміщень цокольного поверху). Наявність частково анфіладного розпланування приміщень – відгомін класицистичної організації внутрішнього простору та свідчення неповного перейняття готичної конструктивної схеми.

Будівля головного корпусу палацу мала асиметричну форму у плані. Центром вхідної групи приміщень був хол з каміном, з якого можна було потрапити у ряд приміщень палацу. По праву сторону розміщувались бальна та бенкетна зали, сполучені між собою аркою; по ліву – гостьові кімнати та сходові клітка, що вела на другий поверх. З бальної зали можна було потрапити до кімнати відпочинку

гостей та палацової церкви, що знаходилась у п'ятигранному ризаліті головного корпусу. Також у бальній залі був балкон, з якого відкривався вид на мальовничий парк, яким була оточена будівля палацу. З бенкетної зали був вихід на терасу, сходи з якої вели до однієї з в'їзних брам на територію садиби.

На другому поверсі розміщувались дві спальні та дитяча кімната. Тут власники маєтку мешкали у теплу пору року. У зимовий період для проживання господарів було передбачено дві кімнати на першому поверсі, по обидва боки від церкви. Таке рішення було прийняте у зв'язку з північною та західною орієнтацією кімнат другого поверху: взимку тут було надто холодно. У спальнях теж знаходились невеликі балкони.

У цокольному поверсі розташовувались службові приміщення: кухня, посудомийна, пральня, а також – винний погреб.

Будівля палацу опалювалась за допомогою системи пічного опалення.

На початку ХХ ст. тиманівським маєтком володів В. І. Толлі. Зі зміною власника палац зазнав часткової перебудови. Зокрема, балкон, що знаходився у бальній залі, перетворився у розкішні сходи, які вели до парку. Під сходами знаходились невеликі приміщення, призначення яких поки що не з'ясоване. Зі східного боку палацу був добудований флігель. Тут розмістили бібліотеку, до якої можна було потрапити як з бенкетної зали, так і через окремий вхід. Поруч знаходились ванні кімнати та санвузли. Ще один окремий вхід розмістили з торця флігелю. Розпланування цієї частини палацу на сьогодні повністю втрачене.

Завершення формування архітектурного образу палацу здійснене шляхом зведення чавунного ґанку при головному вході. Окрім цього, у палаці з'явилась каналізація та електричне освітлення.

У кінцевому вигляді будівля палацу складалася двох корпусів – головного (частково двоповерхового) та одноповерхового флігеля. Головний фасад був зорієнтований на південь. Основний вхід до палацу акцентований ґанком з 8-ма чавунними колонами та накритий складним дахом з невеликим фронтоном. На тимпані фронтона – рослинний орнамент. Динамізму об'єму будівлі досягнуто шляхом чергування різновисоких об'ємів.

Домінантне положення займав двоповерховий об'єм, увінчаний аттиком з трикутним щипцем.

Флігель мав подібне вирішення. Торцевий вхід акцентував ступінчатий щипець, який не зберігся до нашого часу. Готичний мотив

використано в металевому огороженні балконів.

Будівля палацу була накрита гостроверхими дахами із шпилем.

Особливістю тиманівського палацу є наявність спеціально запроектованої годинникової шахти. Годинник мав розміщуватись у круглomu отворі ступінчастого щипця. Ідея розмістити годинник на головному фасаді будівлі була винятковою і зовсім нехарактерною, оскільки викликала асоціації радше зі спорудами громадського призначення (ратуша, вокзал) аніж житлового. Садиба у Тиманівці є єдиним прикладом такого вирішення на Поділлі. На території Російської імперії було кілька прикладів розташування годинника на фасаді інших споруд, що входили до складу ансамблю (наприклад, кінного двору). Годинник був виготовлений, але до палацу так і не потрапив. Пізніше його розмістили на фасаді сільської школи.

Будівля палацу не є зразком чистого неоготичного стилю. Причин цьому є кілька. По-перше: територія історичного Поділля була окраїною Російської імперії, як наслідок – вільна інтерпретація ідей, що поширювались із центру; по-друге, як зазначалось вище, Росія не мала власної готичної традиції, тому зверталася до форм європейської готики. Таке запозичення носило досить поверхневий характер і не відображало суті готичної архітектури. Еклектизм архітектури палацу також можна пояснити зміною його власників, кожен з яких додав до будівлі щось своє відповідно до власного смаку та тогочасної моди.

В архітектурі палацу поєднуються елементи англійської тюдорівської готики (прямокутні вікна, обрамлені карнизами), російського візерункового стилю (дах-«шахматка») та модерну (ґанок).

У другій пол. XIX ст. набуває поширення тенденція до здрібнення масштабів садибного будівництва. Натомість у маєтках починають з'являтися виробничі споруди. Так, у Тиманівці будуються цегляний, пивоварний і спиртовий заводи. Також у маєтку був млин.

В епоху романтизму невеликі за розміром садибні ансамблі розташовували переважно на околицях населених пунктів або за їх межами [10, С. 4]. Садиба у Тиманівці – не виняток (рис. 4).

Аналізуючи давні історичні карти, можна простежити формування території садиби [11; 12; 13]. Ділянка, обрана для будівництва садиби, мала складний рельєф. Тиманівський палац знаходився посеред пейзажного парку площею 17 га, загальна ж територія садиби становила 34 га. До її складу, окрім палацу та парку, входили господарські споруди (кузня, конюшні та ін.). За часів Шереметьєвих на території садиби збудовано каретний двір, у парку з'являються рідкісні породи дерев, водограї та каскад джерел [8].

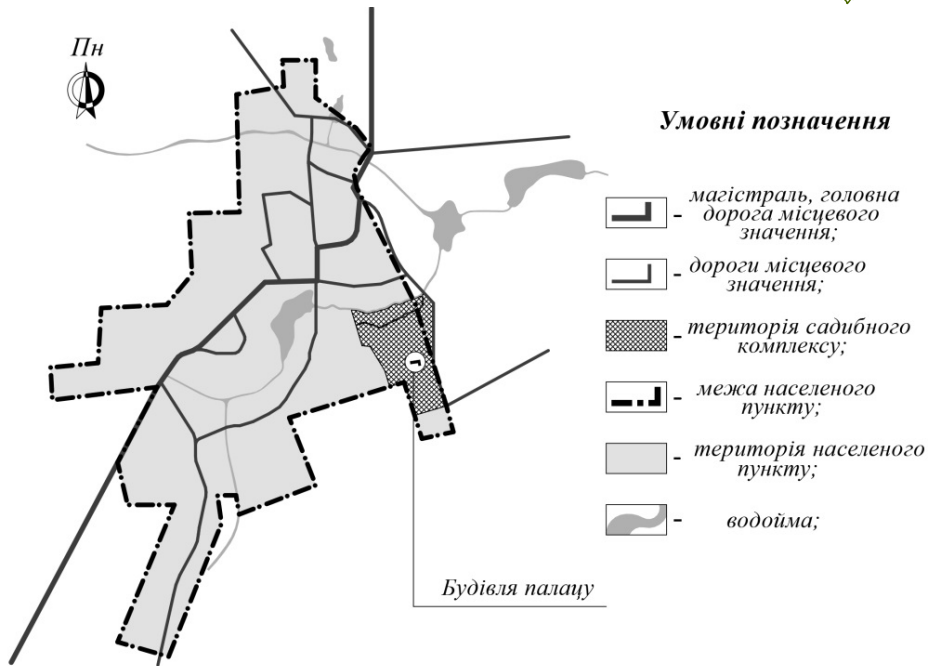

Рис. 4. Схема розташування садиби у сучасних межах населеного пункту (опрацювання автора)

Територія садиби була оточена огорожею. Головна в'їзна брама, виконана у неоготичному стилі, збереглася до нашого часу. Окрім неї, на території садиби було ще два додаткових заїзди: один навпроти сходів, що вели з бенкетної зали; інший – у нижній частині парку.

На сьогодні не усі господарські споруди є збереженими, частково втрачена огорожа, територія парку потребує розчищення.

У другій половині XIX ст. елементи готичного декору починають використовуватися для оформлення інтер'єрів як усього палацу, так і його окремих кімнат. Так, у тиманівському палаці готичний декоративний мотив використаний для оформлення стелі холу та однієї з гостьових кімнат (рис. 5).

Інтер'єр першого поверху у порівнянні з другим мав багатше вирішення й носив репрезентаційний характер. Стіни бальної зали прикрашали панно [8].

До нашого часу у палаці збереглися автентичні сходи, стелі, двері (за винятком вхідних дверей флігелю), вікна, камін, частина печей.

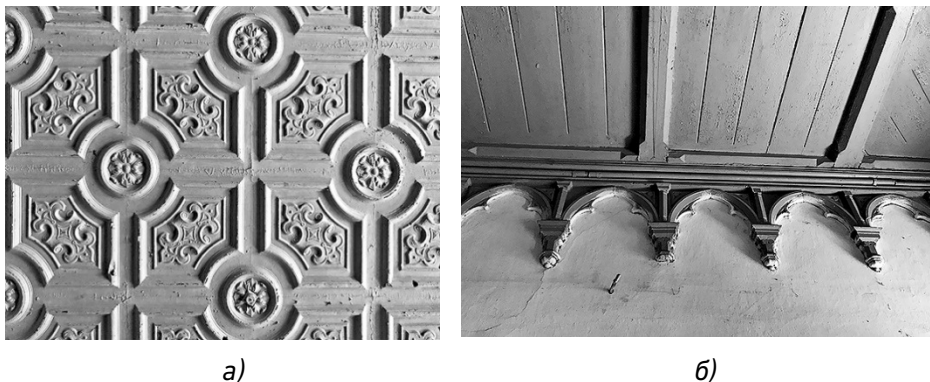

Рис. 5. Фрагмент візерунку стелі: а – однієї з гостьових кімнат;
б – холу (фото автора, 2020)

Під час революції 1917-го року палац дивом вцілів. За радянських часів у палаці облаштували клуб-просвіту, пізніше – протитуберкульозний санаторій [2, С. 172]. Проте, уже на поч. 90-х років будівлю палацу перетворили на склад. На даний момент будівля пустує.

Внаслідок пристосувань будівлі палацу до потреб закладів, що там розташовувалися після революції, частково переплановано її внутрішній простір. Зокрема, були повністю або частково замуровані аroachні проходи; повністю втрачене розпланування флігелю; також було розібрано кілька печей.

З плином часу зовнішній вигляд палацу теж зазнав змін. Перше, на що звертаємо увагу – відсутність автентичного гостроверхого даху. Приблизно у середині ХХ ст. матеріал покрівлі змінили на звичайні сталеві листи, однак форми збереглися; пізніше – змінили й саму конструкцію даху. Зник балкон з однієї з житлових кімнат другого поверху; в іншій кімнаті балкон зберігся, з нього обладнали протипожежні сходи. Готичні вхідні двері у флігель були змінені на звичайні. Частково втрачений декор будівлі: ступінчатий щипець над входом до флігелю, парапет, два дугові щипці західного фасаду. Повністю втрачено огороження зовнішніх сходів, самі сходи теж частково зруйновані.

Садиба Бахметьєвих-Протасових – пам'ятка архітектури та садово-паркового мистецтва місцевого значення. Однак, незважаючи на наявність пам'яткоохоронного статусу (охоронний № 193-М/1 – палац; 193-М/2 – парк), наданого садибі у 1991 році (Рішення виконавкому облради нар. деп. від 14.02.1991 № 43) [14], будівля ніколи не реставрувалась

Висновок. Дослідження композиційно-планувальної структури будівлі палацу у Тиманівці, основних стилістичних особливостей та

факторів, які вплинули на вибір архітектурних прототипів, засвідчує, що ця будівля є унікальним зразком неоготичної садибної архітектури України.

Визначено етапи будівництва палацу та стан його збереженості.

Сформований образ будівлі палацу демонструє еkleктичний підхід до синтезу елементів морфології англійської тюдорівської готики, російського візерункового стилю й модерну.

1. Андреев П. Н. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам. К. : Тип. С. В. Кульженко, 1898. 594 с. **2.** Малаков Д. В. По Брацлавщине. М. : Искусство, 1982. 172 с. **3.** Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області. Чернігів : ВАТ «Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2011. 220 с. **4.** Ямшанов И. В. Архитектура неоготического стиля в России 2-й пол. XVIII – сер. XIX века : дис. ... канд. арх. : 05.23.20. Санкт-Петербург., 2013. Т. 1. 194 с. **5.** Субтельний О. Історія України. К. : Либідь, 1992. 502 с. **6.** Асеев Ю. С. Стили в архитектуре Украины. К. : Будівельник, 1989. 104 с. **7.** Ямшанов И. В. Неоготика в творчестве архитекторов эпохи классицизма в России. *Вестник гражданских инженеров*. 2012. Вып. № 1. С. 57–62. **8.** Щербань Л. М. Історико-культурна спадщина села Тиманівка : вебсайт. URL: <http://tulchynska.gromada.org.ua/istorikokulturna-spadschina-sela-timanivka-16-01-23-27-06-2018/> (дата звернення: 09.10.20). **9.** Будзей О. Масони Кам'янця-Подільського : вебсайт. URL: <http://podolyanin.com.ua/history/46071/> (дата звернення: 15.10.20). **10.** Тимофієнко В. І. Українська садибна архітектура другої половини XVIII – першої третини XIX століття. К. : НДІТІАМ, 1993. 44 с. **11.** Карта Шуберта : вебсайт. URL: <http://www.etomesto.ru/shubert-map/26-7/> (дата звернення: 09.10.20). **12.** Старовинні карти : вебсайт. URL: <http://freemap.com.ua/maps/dvuxverstovki/37-26.jpg> (дата звернення: 15.10.20). **13.** Німецькі карти : вебсайт. URL: <http://freemap.com.ua/maps/nemeckie-500m/M-35-130-B.jpg> (дата звернення: 15.10.20). **14.** Інтерактивна база пам'яток містобудування та архітектури : вебсайт. URL: <http://www.vin.gov.ua/departament-budivnytstva-mistobuduvannia-ta-arkhitektury/heoportal/22269-interaktyvna-baza-pamiatok-mistobuduvannia-ta-arkhitektury> (дата звернення: 09.10.20).

REFERENCES:

1. Andreev P. N. Illyustrirovannyiy putivoditel po Yugo-Zapadnyim kazennym jeleznyim dorogam. K. : Tip. S.V. Kuljenko, 1898. 594 s. **2.** Malakov D. V. Po Bratslavschine. M. : Iskusstvo, 1982. 172 s. **3.** Tomilovych L. Istorychni sadyby Vinnytskoi oblasti. Chernihiv : VAT «Redaktsiino-vydavnychiy kompleks «Desnianska pravda», 2011. 220 s. **4.** Yamshanov I. V. Arhitektura neogoticheskogo stilya v Rossii 2-y pol. XVIII – ser. XIX veka : dis. ... kand. arh. :

05.23.20. Sankt-Peterb., 2013. T. 1. 194 s. **5.** Subtelnyi O. Istoriia Ukrainy. K. : Lybid, 1992. 502 s. **6.** Aseev YU. S. Stili v arhitekture Ukrainyi. K. : Budivel'nik, 1989. 104 s. **7.** Yamshanov I. V. Neogotika v tvorchestve arhitektorov epohi klassitsizma v Rossii. *Vestnik grajdanskih injenerov*. 2012. Vyip. № 1. S. 57–62. **8.** Shcherban L. M. Istoryko-kulturna spadshchyna sela Tymanivka : veb-sait. URL: <http://tulchynska.gromada.org.ua/istorikokulturna-spadschyna-sela-tymanivka-16-01-23-27-06-2018/> (data zvernennia: 09.10.20). **9.** Budzei O. Masony Kamiansia-Podilskoho : veb-sait. URL: <http://podolyanin.com.ua/history/46071/> (data zvernennia: 15.10.20). **10.** Tymofiienko V. I. Ukrainska sadybna arkhitektura druhoi polovyny XVIII – pershoi tretyny XIX stolittia. K. : NDITIAM, 1993. 44 s. **11.** Karta Shuberta : veb-sait. URL: <http://www.etomesto.ru/shubert-map/26-7/> (data zvernennia: 09.10.20). **12.** Starovynni karty : veb-sait. URL: <http://freemap.com.ua/maps/dvuxverstovki/37-26.jpg> (data zvernennia: 15.10.20). **13.** Nimetski karty : veb-sait. URL: <http://freemap.com.ua/maps/nemeckie-500m/M-35-130-B.jpg> (data zvernennia: 15.10.20). **14.** Interaktyvna baza pamiatok mistobuduvannia ta arkhitektury : veb-sait. URL: <http://www.vin.gov.ua/departament-budivnytstva-mistobuduvannia-ta-arkhitektury/heoportal/22269-interaktyvna-baza-pamiatok-mistobuduvannia-ta-arkhitektury> (data zvernennia: 09.10.20).

Mahey A. S., Post-graduate Student (National University of Water and Environmental Engineering, Rivne)

ARCHITECTURE OF THE BAKHMETIEV-PROTASOV NEO-GOTHIC PALACE IN THE VILLAGE TYMANIVKA, VINNITSA REGION

This article describes the stylistic, compositional-planning and spatial peculiarities of the architectural monument and landscape art of local significance – the Bakhmetiev-Protasov palace in the village Tymanivka, Tulchyn district, Vinnitsa region.

The factors that influenced the choice of style of the palace building are defined. Among the key factors – the spread of ideas of Western European romantic philosophy, which also gained popularity in the 2nd half of XIX century in the Russian Empire; a strong interest in English literature; the introductory trips of architects to the countries of Western Europe; the spread of Freemasonry among the nobility; the idealization of the Middle Ages and the desire to create the illusion of a journey into the different countries' past.

Architectural image of the palace combines elements of English Gothic, Russian patterned style and modernism. Planning scheme of the main building of the complex is of a mixed type: enfilade in

combination with the corridor. The palace building consisted of two buildings - the main, partly two-story, and the one-story wing. The main facade is oriented to the South. The main entrance to the palace is accentuated by a porch with 8 cast iron columns and is covered by a folding roof with a small pediment. Dynamism of volume of the building is achieved by alternating volumes of different heights. The dominant position was occupied by a two-story volume, topped by an attic with a triangular gable. The wing had a similar solution. The palace building was covered by pointed roofs with a spire.

The Gothic motive was utilized as the solution for the palace interior.

The palace complex was located on the outskirts of the built-up area. It comprised the palace, the park and the household buildings.

The stages of construction of the palace are analyzed in detail and the state of its preservation is determined. The palace has been preserved in a dilapidated condition to this day and needs immediate repairs.

Keywords: palace; estate; neo-Gothic; romanticism; landscape garden; architectural monument; Podolia; Ukraine.

Магей А. С., аспирантка (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

АРХИТЕКТУРА НЕОГОТИЧЕСКОГО ДВОРЦА БАХМЕТЬЕВЫХ-ПРОТАСОВЫХ В СЕЛЕ ТИМАНОВКА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

В статье исследованы стилистические, композиционно-планировочные и объемно-пространственные особенности памятника архитектуры и садово-паркового искусства местного значения – усадьбы Бахметьевых-Протасовых в селе Тимановка Тульчинского района Винницкой области. Выяснено, что на выбор стилистики здания дворца значительно повлияли идеи западноевропейской романтической философии, которые распространились во второй половине XIX века и на территории Российской империи, в состав которой входили земли исторического Подолья. Подробно проанализированы этапы строительства дворца и состояние его сохранности. Архитектурный образ дворца сочетает в себе элементы английской готики, русского узорочья и модерна.

Ключевые слова: дворец; усадьба; неоготика; романтизм; пейзажный парк; памятник архитектуры; Подолье; Украина.
